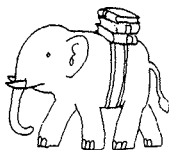

Hans Joas a Wolfgang Knöbl

Sociální teorie

Vybrané přednášky

vybral a přeložil Jan Hendl

STUDIJNÍ TEXTY

PRAHA 2020

OBSAH

Slovo úvodem	7	5
Jan Hendl		
První přednáška		
<i>Co je teorie?</i>	11	
Dvanáctá přednáška		
<i>Giddensova teorie strukturace a novější britská sociologie moci</i>	39	
Osmnáctá přednáška		
<i>Krize modernity? Nové diagnózy (Ulrich Beck, Zygmunt Bauman, Robert Bellah a diskuse mezi liberály a komunitaristy)</i>	79	
Devatenáctá přednáška		
<i>Neopragmatismus</i>	131	
Literatura	175	
Příloha	187	
Interview s Hansem Joasem	191	
Hans Joas v naší epoše	209	
Miloš Havelka		
Medailony autorů	231	
Poznámka překladatele	237	
Jmenný rejstřík	240	
Věcný rejstřík	243	

DVANÁCTÁ PŘEDNÁŠKA

GIDDENSOVA TEORIE STRUKTURACE A NOVĚJŠÍ BRITSKÁ SOCIOLOGIE MOCI

| 39

V předchozích přednáškách jsme u obou německých „velkých teoretiků“ Habermase a Luhmanna nemohli vynechat podrobnější výklad jejich biografí, protože pouze tak bylo možné zprostředkovat ústřední myšlenky jejich teoretických koncepcí. U Anthonyho Giddense to však není bezpodmínečně nutné. Giddensův pokus o syntézu lze osvětlit docela dobře i bez takového životopisně-historického exkursu, a to na pozadí tendencí, které se projevovaly již od 60. let obzvláště v britské sociologii. V této souvislosti se dostává do středu pozornosti teorie konfliktu, probíraná již v Osmé přednášce, přičemž pro Anthonyho Giddense měly význam zvláště dvě její vývojové linie.

1. Britská teorie konfliktu let padesátých a počátku let šedesátých byla silně spojena s autory jako John Rex a David Lockwood, kteří – na rozdíl od podstatně radikálnějšího Ralfa Dahrendorfa – nikdy zcela neopustili Parsonsův přístup a usilovali spíše o etablování své teorie konfliktu jako rovnoprávného pojetí vedle Parsonsova funkcionalismu. Takové pouhé „vedle“ ovšem nemohlo ani samotné protagonisty teorie konfliktu nikdy zcela uspokojit a přinejmenším u teoreticky ambicióznějšího Lockwooda byly patrné snahy prolomit strnulé konfrontování teoretických přístupů k moci a konfliktu na jedné straně a funkcionalistických (jakož i interpretativních) přístupů na straně druhé, a pokusit se o určitou syntézu. Tím již byla vykonána určitá přípravná práce, která mohla vést později – u Habermase, Luhmanna a právě Anthonyho Giddense – k „velkým“ pokusům o syntézu.

V mnoha ohledech přitom směr určovala práce Davida Lockwooda „Soziale Integration und Systemintegration“ z roku 1970. Lockwood – opět zdůrazněme – vycházel z weberovsko-marxistické tradice a ve své práci analyzoval různé funkcionalistické teorie a teorie konfliktu z hlediska obsahu a plodnosti jejich teoretických výpovědí, až posléze díky zavedení vlastních pojmů dospěl ke koherentnímu teoretickému rámci. Lockwoodovo stanovisko přitom bylo, že teorii konfliktu a funkcionalismus nelze považovat za navzájem se negující alternativy: norma – konsenzus – řád nejsou zcela v protikladu k moci – odcizení – konfliktu, nýbrž *oba komplexy* jsou v sociálním světě vždy zcela konkrétním způsobem, který se společnost od společnosti velmi liší, spojeny a prostupují se. Teorii, která jako u Dahrendorfa (a částečně také u Rexe) staví jednostranně na moci, konfliktu a odcizení, unikají centrální aspekty sociální skutečnosti, protože lze sotva adekvátně analyzovat konflikty odděleně od formy a vývoje hodnotového systému: „Neboť podoba hodnotového systému má při dané struktuře moci rozhodující význam pro vznik, intenzitu a směr potenciálních konfliktů“ („Soziale Integration und Systemintegration“, s. 127). Tak se – jako tomu bude později u Habermase – stává středem pozornosti vztah mezi mocí a kulturou, mezi účelově racionálními prostředky a jinými formami racionality, čímž je rovněž označen ústřední teoretický cíl, ke kterému bude směřovat většina pozdějších teoretických syntéz.

Příliš radikální teorie konfliktu není podle Lockwooda nedostatečná jen proto, že opomíjí vztah mezi kulturou a mocí. Je problematická také proto, že její výpověď o sociální změně není dostatečně systematická, nezohledňuje, že sociální změna je sice často spojena s konfliktem, ale ne všechny konflikty – ani ty nejmasivnější – vedou nutně k sociální změně. „Konflikt může být v sociálním systému endemický a intenzivní, aniž způsobí zásadní strukturní změnu“ (s. 128).

Mnohé konflikty vedou skutečně k sociální změně ve smyslu změny institucionální struktury společnosti, jiné však nikoliv. Zjevně musíme jasně rozlišovat mezi dvěma komplexy problémů: *jedna* otázka je, zda aktér nebo skupiny případně třídy ve společnosti mezi sebou bojují; *jiná* otázka je, zda se tím změní struktura dané společnosti. Tyto úvahy přiměly Lockwooda k zavedení již známé pojmové dvojice *sociální a systémové integrace*, tedy terminologie, kterou později použil také Habermas, i když v poněkud pozměněném významu. Podle Lockwooda je nutné rozlišovat *mezi vztahy jednajících* v daném systému (sociální integrace) a *vztahy částí systému* (systémová integrace). Může totiž nastat i to, že ve společnosti existuje mnoho rozporů nebo systémových problémů, které se však neprojeví na úrovni jednání – pak tedy neprobíhají žádné viditelné protesty, žádné otevřené konflikty, žádný třídní boj atd. Naopak ve společnosti mohou existovat protesty a konflikty, aniž to vede ke změně vztahů mezi dílčími systémy společnosti, ke změně její celkové struktury. V tomto rozlišování mezi sociální a systémovou integrací se u Lockwooda odrážejí politické zkušenosti západoevropské levice, že hospodářské krize nevedou nutně k zintenzivnění třídních bojů, ale že k němu naopak může dojít v dobách ekonomické prosperity.

Radikální teorii konfliktu – podle Lockwooda – schází toto pochopení, protože se zajímá pouze o manifestující se konflikty a ne o fenomény systémové integrace: o konfliktech se v ní diskutuje jen jakoby na povrchu, tzn. aniž by se tázala, zda a jak tyto konflikty vedou ke skutečné systémové změně, resp. zda a jak se konflikty dotýkají částí společenského systému nebo jak se na nich tyto části podílejí. Použití pojmu systému a převzetí funkcionalistických myšlenek se jeví Lockwoodovi se zřetelem k analýze moderních společností nejenom možné, ale také nutné. Pouze *současné* zahrnutí problémů sociální a systémové integrace umožní koncipovat teo-

rii společnosti schopnou formulovat silnější tvrzení. To je také základ Lockwoodovy kritiky parsonsovského (normativistického) funkcionalismu, protože ten staví na absolutním primátu (sociální) integrace a nezná proto v podstatě žádná napětí mezi částmi systému. *Všechny* instituce a subsystémy ztělesňují jenom společností široce sdílené hodnotové komplexy – v marxistických termínech – a tak není vůbec možné uvažovat o rozporu mezi institucionálním řádem a „materiální základnou“ společnosti. Parsons – podle Lockwoodovy výtky – zakrývá možné problémy systémové integrace společností všepřonikající ideou normativní integrace.

Lockwoodova práce, kterou jsme stručně popsali, se stala proslulou a obsahovala již také stopu teoretické syntézy. *Opravdový průlom* se mu však nepodařil. Přes všechnu kritiku Marxe bylo jeho zakotvení v marxistickém myšlení příliš silné. Lockwood například opakovaně zdůrazňuje, že marxistická teorie obsahuje myšlenky o komplexní souhře sociální a systémové integrace. Lockwoodovy teoretické a filosofické prostředky však nestačily na to, aby tento názor rozpracoval a zároveň se – jako Habermas – odpoutal od ústředních aspektů marxistického přístupu, především od oněch utilitaristických a ekonomistických myšlenkových figur, které se jeví značně beznadějně a od nichž se nelze dostat k syntetickému pojetí vztahu moci a kultury. Lockwoodovy myšlenky ale přece jen byly dále rozvinuty – v britském kontextu se to podařilo především Anthonymu Giddensovi, který ovšem konceptualizaci „sociální vs. systémová integrace“ interpretoval zcela jinak, takže z Lockwoodova a později Habermasova pojetí toho moc nezůstalo.

2. Vývoj Giddensova díla není možné posuzovat pouze na pozadí tohoto prvního a ještě nedokonalého, ale přesto inspirativního Lockwoodova pokusu o syntézu, nýbrž také na pozadí historicky argumentující sociologie moci kvetoucí ve Velké Británii v 70. letech. To již bylo zmíněno na konci Osmé

přednášky – jednalo se o sociologii konfliktu, která „prošla proměnou“ v historickou sociologii.

Proč se tato *historicky orientovaná* sociologie moci a konfliktu začala rozvíjet právě ve Velké Británii (podobně jako v USA, ale naopak nikoliv v NSR), má minimálně tři důvody. Zprvé ve Velké Británii obohatili sociologii svými z jisté části silně sociologizujícími úvahami a pracemi z historického materialismu neortodoxní marxističtí dějepisci a intelektuálové jako Edward P. Thomson (1924–1993), Eric Hobsbawm (1917–2012) nebo Perry Anderson (nar. 1938). Sociologie tím pak byla povzbuzena založit své aktuální analýzy silněji na historii. Již existující weberovsko-marxistický proud uvnitř sociologie, ke kterému lze počítat také Rexe a Lockwooda, se poté ve zcela udivující míře otevřel historickým tématům. Zadržel ve Velké Británii pocitován vliv Norberta Eliase mnohem dříve než ve Spolkové republice Německo. Elias (1897–1990), vyhnaný z Německa v době nacionálního socialismu, jehož velká historickosociologická kniha *O procesu civilizace (Über den Prozess der Zivilisation, 1939)* se ve Spolkové republice začala opravdu číst teprve v druhé polovině 70. let, se ve Velké Británii po typické emigrantské odyseji mnoha zeměmi etabloval v roce 1954 jako docent na University of Leicester, kde prostřednictvím své výuky významně ovlivnil britskou sociologii. Jeho historická makrosociologie s ústřední tezí disciplinujícího působení procesu vytváření států, tedy makroprocesů, které rozhodujícím způsobem ovlivňují i ty nejsoukromější pocity lidí ve smyslu stále více internalizované autokontroly, musela samozřejmě být podnětná pro sociologii, která se zabývá mocí a sociálními konflikty. Zatřetí kvetl ve Velké Británii již od 50. let a 60. let silně teoreticky a historicky zaměřený výzkum vývoje (britského) státu blahobytu, který byl spojen se jmény jako Richard M. Titmus (1907–1973) a Thomas H. Marshall (1893–1982). Také na to mohli navázat sociologové, kteří měli historickosociologické zájmy.

V tomto duchovním klimatu se od 70. let etablovali někteří mladší sociologové, s nimiž byl v kontaktu také Anthony Giddens. Na prvním místě zde jmenujme Michaela Manna (nar. 1942), který vyvolal vzrušení svým extrémně ctižádostivým projektem sociologicky fundovaných univerzálních dějin (*The Sources of Social Power*; něm. *Geschichte der Macht*), rozvržených do několika svazků. Již po vydání prvního svazku v roce 1986 dostal několik atraktivních nabídek z amerických univerzit a nyní vyučuje na University of California v Los Angeles⁵. Mann, kterého lze označit jako levicového weberiana a jenž byl stejnou měrou skeptický k parsonismu i k marxismu, protože nevěřil ani v integraci celých společností prostřednictvím hodnot, ani v zásadní revoluční roli dělnického hnutí, začal od roku 1970 působit jako teoretik tříd a publikoval k tomu několik prací o dělnickém hnutí a o roli intelektuálů v západních společnostech. Avšak velmi rychle – již na konci 70. let – se jeho zájem přesunul k historii, protože se domníval, že pouze historikosociologickou analýzou lze zpochybnit některé zdánlivě samozřejmé a přitom chybné předpoklady sociologického myšlení. Lze uvést minimálně tři takové revize původních sociologických stanovisek, které Mann provedl (srov. Haferkamp/Knöbl: *Die Logistik der Macht*):

A) Michael Mann byl jedním z autorů, kteří se pokusili zcela radikálně narušit holistické pojmání společnosti. Sociologie tento pojem považovala za ústřední kategorii analýzy, aniž si připouštěla, že představa „společností“ jako ohraničené jednotky byla úzce spojena s národním státem, upevňujícím se koncem 19. století. Pojem národního státu byl tedy ztotožněn se společností, ačkoliv v předmoderní době nebo mimo Severní Ameriku či Evropu takovéto uzavřené jednotky prostě neexistovaly, protože neexistovaly

5 Michael Mann je emeritním profesorem této univerzity. Pozn. red.

přísně střežené hranice nebo – jako v rané Svaté říši národa německého – převažovala roztržitost do malých politických útvarů, což nemohlo být v žádném případě spojováno s představou uzavřené či dokonce „národněkulturní“ jednotky. Pojem společnosti je v takovém kontextu zcela nepoužitelný. Michael Mann proto člověka definuje ne jako společenskou, nýbrž jako „sociální bytost“, čímž se rozloučil se společností jako *základním* pojmem sociologie.

B) Namísto holistického pojetí společnosti vystupují u Michaela Manna do popředí částečně se překrývající *mocenské sítě*. Lidé – tak zní Mannova ústřední teze – se pohybují v různých sítích (jmenuje čtyři takové sítě: ideologické, ekonomické, vojenské a politické), případně jsou těmito sítěmi „přinuceni“ k více nebo méně uspořádanému jednání. Touto tezí sleduje Mann přinejmenším tři teoreticko-strategické cíle: *zprvu* tím vystupuje proti marxismu, který vždy a jakoby zákonitě vychází z primátu ekonomiky. To není pro Manna přijatelné: zcela v duchu teorie konfliktu zdůrazňuje existenci více typů zdrojů nebo pramenů moci, kolem kterých mohou vznikat konflikty; přitom je nutné empiricky rozlišovat, který ze čtyř zdrojů moci v daném historickém okamžiku převažuje. *Tím* Mann bezprostředně otevírá sociologii historické analýze, protože se hned nabízejí následující otázky: Jakými prostředky mohou být v dějinách lidé ekonomicky, politicky, vojensky a ideologicky organizováni? Jak se tyto sítě moci vyvíjely? Docházelo k nárůstu organizačních kapacit? Mann se v této souvislosti prokazuje jako mistr historickosociologické analýzy, když například ukazuje, jakými komunikačními a dopravními prostředky bylo možné upoutat lidi ve stabilních sítích a na jakých dějinných křižovatkách tyto pokusy pokaždé selhaly. *Konečně* zabraňuje Mann formulacemi o částečně se překrývajících zdrojích moci návratu holistického myšlení o společnosti a současně tím otevírá cestu k pochopení toho, že mnohé sítě moci mohou mít

velký dosah, některé však pouze malý. Není již tedy možné jednoduše předpokládat – jako to činí práce o „společnostech“ (uspořádaných do národních států) –, že rozsah politických, ekonomických, ideologických a vojenských sítí moci byl a je vždy zcela totožný. Tím se také otevírají dveře pro aktuální politickosociologické debaty, například o značně citované „globalizaci“, protože Mannova teorie sítí moci umožňuje diferencovaně posoudit, které sítě jsou dnes skutečně globální a které nikoliv.

C) Studium historie upozornilo Michaela Manna na význam válek pro formování „společností“, zvláště moderních západních „společností“. Vládcové resp. státní administrativa hrály při vytváření poměrů uvnitř „společnosti“ vždy ústřední roli, zvláště proto, že státy vedly často válku a k tomu potřebné vybírání daní silně zasahovalo do sociální struktury. Mann se tím odvrací od pojmání historických procesů jako něčeho „vnějšího“ (endogenního), což bylo v sociologii dosti rozšířeno. Podle této představy se společnost vyvíjí převážně nebo výhradně ze sebe samé v důsledku jisté vnitřní logiky (jak se to předpokládá v parsonsovské evoluční teorii) nebo na základě pokroku ve výrobních silách (jak tvrdí marxismus). Místo toho Mann ukazuje, že často *exogenní* síly, třeba náhlé působení vojenské moci, kromě jiného rozhodujícím způsobem prosazují podobu toho, jak se vytvářejí třídy a tím celková „společenská“ struktura. To může vypadat zprvu poněkud přehnaně, ale ne neprávem začal významný německý historik Thomas Nipperdey (1927–1992) svoje třísvazkové dílo *Deutsche Geschichte 1800–1866* větou: „Na počátku byl Napoleon“ (s. 11). Tím upozornil na to, že německým dějinám 19. století nelze porozumět, pokud nevezmeme v potaz roli napoleonského mocenského aparátu a armády, protože teprve *reakcí na tyto skutečnosti* započala bezpříkladná mobilizace a proměna – „modernizace“ – německé společnosti. Svým důrazem na roli států a jimi vyvo-

laných válek vykonal Mann přípravnou práci pro revizi v sociologii příliš rozšířeného lineárního pojetí dějin a také příliš harmonické interpretace modernity, jak se to po dlouhou dobu dělo v okruhu Talcotta Parsonse a jistě nejenom tam, což pak ale bylo rozhodně odmítnuto v mnoha diagnózách doby v 80. a 90. letech (srov. Osmnáctá přednáška).

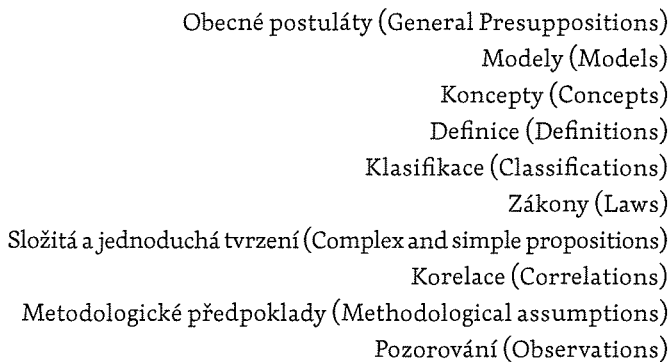
Vedle Michaela Manna si ve stejnou dobu dokázal v Anglii udělat jméno s ním spřátelený John A. Hall svými studiiemi z komparativní historie a výzkumem založeným na argumentaci využívající teorii konfliktu. Hall napsal v roce 1985 vysoce vytríbenou srovnávací práci o civilizacích (*Powers and Liberties. The Causes and Consequences of the Rise of the West*). Následně se ze sociologického hlediska zabýval mimo jiné otázkami mezinárodní diplomacie, válkami a mírem (srov. třeba *Coercion and Consent. Studies in the Modern State*). Mnoha svými argumenty byl zaměřen stejným směrem jako Michael Mann, i on stavěl důrazně do popředí vojenskou roli státu při vzniku modernity.

Giddens může na tyto autory navázat a přitom převzít mnoho z jejich myšlenkových vzorů. Nedělá to ovšem přímočaře, protože v Mannově a Hallově makrosociologii ihned rozpoznal nedostatky v teoretickém uchopení jednání. Ty zabraňují tomu, aby bylo možné dosáhnout Lockwoodovy vize o syntéze moci a kultury. Zcela jednoduše to lze vyjádřit takto: Mann a Hall jsou výlučně teoretici moci a konfliktu a nikoliv teoretici kultury. Třeba u Michaela Manna jsou ekonomické sítě moci jednoduše postaveny vedle ideologických (tzn. kulturních) sítí, aniž by si následně položil otázku, jaký vztah je mezi nimi, zda například ekonomika vůbec může existovat jako taková, tzn. bez ideologicko-kulturního ukotvení. Tím se zabýval nejenom Max Weber, nýbrž opakovaně také Talcott Parsons – jak bylo popsáno v Druhé a Třetí přednášce. Toto téma nenašlo v Mannově a Hallově teoretickém

rámci přiměřené místo. Giddens vidí nutnost provést korekturu těchto přístupů, jíž je možné dosáhnout pouze na základě hlubšího teoretického promyšlení jednání. A on na tyto zdroje svých argumentů v teorii jednání „nezapomene“, když bude později promýšlet teorii řádu. Je tedy mnohem důslednější než Habermas, který se podle jeho mínění – což odpovídá naší kritice – při hledání vlastní teorie řádu právě pod vlivem Luhmanna a Parsonse příliš rychle ocitl ve funkcionalistických vodách (a tedy bez aktérů).

Tolik o vlivech na Giddense resp. o disciplinárním kontextu, v kterém vznikaly jeho práce. Dříve než se pustíme do dalšího zkoumání Giddensovy teoretické pozice, uděláme krátkou poznámku o jeho profesní dráze, o důležitých etapách jeho akademické kariéry na britské elitní univerzitě Cambridge a donedávna jako ředitele London School of Economics, abychom si dokázali plastičtěji představit tuto znamenitou postavu britské sociální vědy. Anthony Giddens se narodil v roce 1938 a je tedy o deset let mladší než jeho němečtí „konkurenti“ Habermas a Luhmann. Stejně jako oni se již v mladých letech vyznačoval udivující vědeckou produktivitou. Začal nejprve jako inovativní interpret sociologických klasiků Durkheima a Webera a v návaznosti na to vydal v roce 1971 v anglojazyčném prostředí relativně vlivnou učebnici nazvanou *Capitalism and Modern Social Theory*. Od začátku se snažil vypořádat s teorií Talcotta Parsonse a s jeho interpretací dějin sociologie, jak jsme ji poznali v naší Druhé přednášce k *The Structure of Social Action*. Giddens se ostře postavil proti Parsonsově *normativistické* teorii sociálního řádu a proti pojetí, podle kterého vzniklo klasické sociologické myšlení v rámci ryze vnitřního teoretického sporu s utilitarismem. Giddens obhajoval *politickou* interpretaci a pojímal vznikající sociologii – také na základě jejího přispění k diagnóze doby – jako odpověď na krizi liberalismu končícího 19. století

Metafyzické prostředí (Metaphysical Environment)

| 49

Empirické prostředí (Empirical Environment)

(srov. jeho článek „Classical Social Theory and the Origins of Modern Sociology“ z roku 1976).

Vedle těchto prací k dějinám sociologie ale již v roce 1973 vydal enormně vlivnou knihu *The Class Structure of the Advanced Societies* (něm. *Klassenstruktur fortgeschrittener Gesellschaften*), v které se vypořádával s Marxovou a Weberovou teorií tříd a v návaznosti na to se odvážil analyzovat třídní strukturu jak kapitalistické, tak státněsocialistické společnosti. Zabýval se přitom především vývojovými tendencemi dělnické a střední třídy. Giddens se v knize prezentuje jako levicový teoretik společnosti, který se ale ortodoxně „nelepí“ na marxistické myšlenky, nýbrž se snaží produktivně spojit Marxovy a Weberovy myšlenky – ve smyslu již jmenovaného weberomarxismu⁶. V této knize se již také vynořuje pojem

6 Pojem se objevuje v různých podobných slovních podobách od 30. let minulého století, zejména v souvislosti s prací Karla Löwitha *Max Weber und Karl Marx*. Používá se pro (lehce odmítavé) označení důrazu na ekono-

„strukturace“, kterým se stal později Giddens proslulý. Giddens tímto pojmem označoval takový stav věcí, kdy lze na základě historických a empirických faktů *jen velmi zřídka mluvit o pevných* třídách a třídních hranicích, neboť většinou se setkáváme spíše s *proměnnými* „stupni“ vytváření tříd, které jsou ovlivněny jak způsobem výroby v nějaké společnosti, tak potenciálně proměnlivou mezigenerační mobilitou (srov. *Die Klassenstruktur fortgeschrittener Gesellschaften*, s. 128). Pojem strukturace, který Giddens nejdříve použil pouze v rámci teorie tříd, později v pozdních 70. letech a na začátku 80. let aplikoval zcela obecně na sociální procesy, což podložil teorií jednání a prolomil tak povětšinou statické chápání pojmů v sociologii. Giddens již nemluví o (pevných) strukturách, nýbrž právě o *strukturaci*, neboť poukazuje na to, že ve společnostech neustále působí dynamické procesy, že zde vznikají a zanikají a v důsledku nepřetržitého *působení aktérů* se proměňují zdánlivě pevné struktury. Navazuje na myšlenku marxistického anglického sociálního historika E. P. Thompsona, která byla rozšířená a vysoce vlivná začátkem 60. let. Je vyjádřena již v názvu jeho díla *The Making of the English Working Class* (něm. *Die Entstehung der englischen Arbeiterklasse*). Thompson mluví vědomě o „dělání“ a ne o vzniku třídy dělníků, aby naznačil, že vytváření třídy je proces, který je poháněn vpřed svými aktéry a neprobíhá jaksi sám od sebe. Marxista Thompson se tím obracel proti marxistickým teoretikům tříd, kteří struktury (výrobní poměry) stavěli tak do popředí, že jim přitom zmizeli z očí jednající subjekty. Giddens v tomto ohledu následuje Thompsonův záměr, ale v souladu s teorií jednání Thompsonovy poznatky vztahované

mické dimenze sociálního života (oproti ostatním dimenzím), „moci“ jako klíčové kategorie společenského života a „politického panství“ (viz Weberovo dílo *Wirtschaft und Gesellschaft*). Pozn. red. s poděkováním Miloši Havlčkovi.

k procesu utváření tříd zobecňuje: struktury jsou v obecném slova smyslu jak vytvářeny tak schopny vytvářet; rozšiřuje je obecně na myšlenku *strukturace*, kterou aktéři neustále vědomě nebo nevědomě provádějí. To je v dosti zřejmém protikladu k Luhmannově práci (Jedenáctá přednáška), ale také ke strukturalistickému pojmání systémů a struktur probíranému ve Čtrnácté přednášce.

Od poloviny 70. let začíná Giddens šířeji prozkoumávat a kriticky analyzovat různé teoretické proudy v sociologii, od etnometodologie k symbolickému interakcionismu (srov. třeba *New Rules of Sociological Method* z roku 1976; něm. *Interpretative Soziologie. Eine kritische Einführung*), rovněž strukturalismus a německou kritickou teorii (srov. třeba *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* z roku 1979). Začátkem 80. let uveřejnil několik svazkovou práci o historickém materialismu, aniž toto dílo dokončil (*A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol I: Power, property and the state*). Z ní je patrné, jak silně byl Giddens ovlivněn historickosociologickou teorií moci a konfliktu vznikající v té době ve Velké Británii.

Jeho velká produktivita ve zdánlivě příliš mnoha oblastech a zmíněná recepce vysoce disparátních teoretických přístupů mu od konce 70. let vynesla pověst pouhého komentátora a teoretického eklektika, jehož práci schází vnitřní jednota a konzistence. Giddens byl ale schopen v roce 1984 tuto výtku přesvědčivě vyvrátit ve velké systematické knize *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration* (něm. *Die Konstitution der Gesellschaft. Grundzüge einer Theorie der Strukturierung*), tedy tři roky po Habermasově *Theorie des kommunikativen Handelns* a zároveň po Luhmannově díle *Soziale Systeme*. V této knize se Giddens pokusil propojit různé teorie, jež prostudoval, do koherentního rámce. V další analýze jeho teorie se budeme opírat o tuto Giddensovu hlavní systematickou práci.

Již o rok později se objevil druhý svazek jeho diskuse s historickým materialismem *The Nation-State and Violence*. Jde o závažnou historickosociologickou práci, týkající se výkladu modernity, v níž hraje rozhodující roli politická moc. Zvláštní pozornost se v ní věnuje válce.

52 |

V roce 1989 Giddens vydal – nezvykle na výlučného teoretika – 800stránkovou učebnici sociologie (*Sociologie*). Počátkem 90. let vyšlo několik jeho menších knih věnovaných diskusi o modernitě (*Důsledky modernity*, něm. *Konsequenzen der Moderne*) a identitě v moderních společnostech (*Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, 1991 a *Proměna intimity*, 1992; něm. *Wandel der Intimität. Sexualität, Liebe und Erotik in modernen Gesellschaften*), které zasáhly širší publikum, ale zdaleka nedosahovaly významu systematických prací z poloviny 80. let: americký sociolog Jeffrey Alexander pro ně trochu posměšně razil název „Giddens light“. V té době se Giddens stále více věnoval politickému poradenství. Sblížil se s Tony Blairem, stal se spoluvůrcem programu tzv. Třetí cesty, inovace evropské sociální demokracie, kterou se pokusil podpořit různými publikacemi v linii politicky umírněné levice nedůvěřující státu (srov. třeba *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics* z roku 1994; něm. *Jenseits von Links und Rechts. Die Zukunft der radikalen Demokratie*, a *Třetí cesta: obnova sociální demokracie* z roku 1998; něm. *Der dritte Weg: Die Erneuerung der sozialen Demokratie*). Mohli bychom říci, že Giddensův úkrok k politickému poradenství ještě více zvýšil míru jeho mezinárodní reputace, to se ale netýkalo jeho vědecké reputace. Jeho poslední knížky byly příliš pamfletické a stranické a jejich sociologický obsah byl chudý. Jeho práce z poloviny 80. let však zůstávají milníky ve vývoji syntetické sociální teorie. (Pozdější práce a diagnózy doby v nich obsažené zmíníme v Osmnácté přednášce.)

Nyní se dostáváme k jeho systematické zásadní práci *The Constitution of Society*. Chceme se vyhnout opakování informací z předchozích přednášek a prezentujeme zde pouze ty Giddensovy argumenty, kterými se jasně dostává nad dosud probírané teoretické pozice. Z hlediska *teorie jednání* je nutné zmínit minimálně šest bodů (dále srov. Joas: „Eine soziologische Transformation der Praxisphilosophie. Giddens' Theorie der Strukturierung“).

1. Giddensova recepcí etnometodologie a symbolického interakcionismu v 70. letech ukazuje, že ideje rozvinuté v těchto směrech Giddens přebírá resp. modifikuje. Důležitá je v této souvislosti skutečnost, že již vehementně vystupuje proti prvnímu základnímu předpokladu Parsonsova rámce jednání. Parsons se totiž snažil najít základní jednotku jednání (unit act) a poté se pokusil určit prvky každého jednání. Giddens to považuje za špatný začátek, který je ovšem převzat například z analytické filosofie a rovněž z celé řady dalších směrů v sociálních a humanitních oborech. Podle jeho názoru není totiž jednání složeno z atomistických jednotek jednání a jedno uzavřené jednání není střídáno dalším, díky čemuž by takto izolované jednotlivé fáze jednání mohly být analyzovány samy o sobě. Giddens spíše tvrdí – zde může využít své pochopení fenomenologie, pragmatismu a interakcionismu –, že jednání je nutno si představit holisticky jako nepřerušovaný proud jednání.

Lidské jednání se stejně jako lidské poznání uskutečňuje jako *durée*, jako plynulý proud chování. Účelově zaměřené jednání není složeno z agregátu nebo série separátních intencí, důvodů a motivů. ... „jednání“ není složeno z jednotlivých diskrétních, od sebe jasně oddělených „jednání“: „jednání“ jako taková jsou konstituována pouze diskursivním momentem pozornosti k *durée* prožité zkušenosti. (Giddens: *Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 53–54)

Pouze při zpětném pohledu můžeme, podle Giddense, s jistým duševním úsilím jednotlivé akty izolovat a pak mluvit o (uzavřeném) jednání. Jednání tak při své realizaci neprobíhá. Spíše je nutno hovořit o plynulém proudu jednání a k tomu Giddens použije pojem z filosofie života Henryho Bergsona (1859–1941) „čisté trvání“ (durée).

V obraně proti hyperracionalistické filosofii a psychologii použil Bergson tento pojem již v roce 1889 ve své doktorské práci a charakterizoval jím formu, které nabývá sled našich stavů vědomí, „když se naše Já nechá žít, když se zdržuje toho, aby odlučovalo stav přítomný od stavů minulých“ (Bergson: *Zeit und Freiheit*, s. 77; čes. *Čas a svoboda*, s. 61). Bergson, který mnohými aspekty své práce ovlivnil také Edmunda Husserla, zakladatele fenomenologie a filosofického praotce etnometodologie, a Williama Jamese, jednoho ze zakladatelů pragmatismu, chápal naše vědomí ne jako zřetězení izolovaných myšlenek, nýbrž jako proud prožitků, v němž obsahy myšlenek na sebe navazují a navzájem se slévají, podobně jako když si „vzpomínáme na tóny nějaké melodie, splývající, abychom tak řekli, dohromady. Nemohlo by se pak říci, že následují-li tyto tóny po sobě, nicméně je vnímáme jedny v druhých, že jejich souhrn je srovnatelný s bytostí živou, jejíž části, třeba odlišné, se pronikají právě následkem jejich solidarity?“ (Bergson: *Zeit und Freiheit*, s. 77–78; čes. *Čas a svoboda*, s. 61; zvýraznili autoři). Bergson se zvláště zajímá o zkreslení, které se odehrává v našem subjektivním vědomí času, když se převede do prostoru, tzn. je podrobeno objektivistickému schématu, totiž fyzikálnímu času. Téma „čas“ ve smyslu subjektivně vnímané časovosti se stalo po něm a skrze něho určitým topos kulturní kritiky po roce 1900 – v literatuře (Marcel Proust) nebo ve filosofii (Martin Heidegger). Giddens přejímá tuto představu – viz uvedený citát –, vztahuje ji ale navíc k jednání: právě proto, že měl Bergson pravdu, když stavy vědomí popsal jako „durée“, jako proud

čistého trvání, který lze opakovaně protrhnout nebo přerušit pouze duševním úsilím, nestačí omezit tuto myšlenku pouze na *proces ve vědomí*. Neboť takto je nutné chápat také *jednání*: jednání není posloupnost aktů, nýbrž souvislý tok, který je pouze na čas přerušen, když se vynoří nějaká překážka, a který lze pouze ve zpětném pohledu reflexí rozložit do jednotlivých aktů jednání.

2. Giddens ruší – podobným způsobem jako etnometodologie a symbolický interakcionismus – představu, podle které jasné cíle *předcházejí* jednání. Také tato myšlenka je přirozeně namířena proti parsonsovskému referenčnímu rámci jednání. Pojetí jednání jako teleologicky zaměřeného ale rozhodně není přítomno pouze tam. Parsons popsal jednání z hlediska dosažení cíle: jednající si dávají cíle, které sledují s ohledem na situační podmínky, dostupné prostředky a zejména zastávané normy a hodnoty. Giddens naopak zdůrazňuje, že většina lidského jednání se uskutečňuje *bez* vytvoření nějakého úmyslu. Intencionalita není tedy něco vůči jednání vnějšího v tom smyslu, že nejdříve se zvolí cíl a teprve pak se jedná, aby se cíle dosáhlo. Cíle se spíše vytvářejí *teprve během jednání*; teprve při jednání si aktér uvědomuje vznikající úmysly, které však během jednání neustále reviduje nebo může revidovat. Pro Giddense znamená tedy intencionalita něco jiného než pro tradiční teorii jednání: rozumí intencionalitou schopnost reflexivní sebekontroly v samotném procesu jednání, což označuje jako „reflexivní monitorování jednání“ (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 53, angl. reflexive monitoring of action). V jednání se jednoduše neuskutečňují stanovené cíle a záměry. Lidé se spíše – podle Giddense – neustále dívají na sebe a kolem sebe, pozorují se, a mění v tomto procesu své cíle a provedení jednání. V metaforickém vyjádření „monitoring“ se to stává zřejmým. Jednání je tedy ve skutečnosti mnohem komplexnější proces, než to sugeruje běžné přesvědčení o časové následnosti „určení cíle – jednání – dosažení cíle“.

Tato teze, že jednání předchází záměru, je možná důvodem toho, že se Giddens zřekl návrhu typologie jednání. Je přímo nápadné, že se Giddens – který se opakovaně zcela explicitně postavil kriticky k názorům Parsonse i Habermase – vědomě zřekl takového pokusu: jednání mu zřejmě připadá jako příliš plynule probíhající proces, než aby bylo smysluplné tento proces zastavit nějakou rádobou typologií. Toto zřeknutí se systematické reflexe různých „cest“, kterými se jednání může ubírat, s sebou ovšem nese také nebezpečí, které se ukazuje například v jeho makrosociologické analýze. V důsledku neexistence propracované typologie jednání to u Giddense někdy vede k tomu, že argumentuje příliš jednodimenzionálně z hlediska teorie moci a nevěnuje dostatek prostoru svébytnému postavení kultury (viz s. 73 v této knize).

3. Giddens se od „tradičních“ modelů jednání odlišuje i v dalším bodu, který je blízký předchozímu. Obhajuje nejenom to, že jednání často předchází vytvoření jednoznačného záměru; zpochybňuje také příliš racionalistické pojetí jednání, které předpokládá vědomé řízení jednání aktéry. Giddens zastává naproti tomu stanovisko, že všední život je usměrňován *rutinami*, tedy předvědomými mechanismy. Jednání – taková je Giddensova teze – se odehrává do značné míry v rámci rutin a také se v nich *musí* odehrávat. Jeho záměrem je osvobodit pojem rutiny od negativních příznaků a také zbavit se představy absolutního protikladu mezi autonomním, zcela průhledným jednáním na jedné straně a slepým, rutinně probíhajícím, těžkopádným chováním na straně druhé. Chce narušit představu, podle které jsou „autonomní chování“ a „rutina“ vzájemně se vylučující protiklady. To ukazuje nejpůsobivěji (srov. *Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 111–116) na příkladu extrémní krizové situace. Zprávy o věznicích v koncentračních táborech popisují, jak zhroucení veškerých navyklých všednodenních rutin způ-

sobené podmínkami v zajetí vedlo u nezanedbatelné části vězňů k úplné paralýze jakékoliv schopnosti jednat, což nelze vysvětlit pouze krutými fyzickými podmínkami v koncentračních táborech. Psychický šok z narušení rutin ještě zesílil již tak velké fyzické utrpení, takže smrt často zapříčinilo jak fyzické, tak toto psychické utrpení.

Rozvrácení a úmyslný útok na normální životní rutiny způsobují velkou úzkost; „svlékají“ člověka z jeho navyklých reakcí, které jsou spojeny s jistotou ovládnání těla a s předpověditelným rámcem společenského života. Takové nahromadění úzkosti se projevuje v regresivním způsobu chování a rozrušuje samy základy systému jistot, který se zakládá na oboustranně vyjádřené důvěře. (...) Na rozdíl od toho existuje v normálním každodenním společenském životě (...) jistota sebe sama, která se zakládá na možnosti autonomní kontroly vlastního těla v rámci předpověditelných rutin a setkávání. (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 63–64)

To také znamená, že rutiny a autonomii od sebe nelze oddělit: jenom tím, že se rutiny udržují, zůstává zachována možnost jednání. Rutiny nemají tedy jenom nebo převážně omezující, nýbrž i umožňující aspekt. I když to Giddens zvláště nezdůrazňuje nebo neříká, přibližuje se zde výrazně k americkému pragmatismu a také k symbolickému interakcionismu, odvozenému z této filosofie, neboť i pragmatismus při zdůvodňování schopnosti jednat stále poukazoval na roli „habitu“, zvyklostí.

4. Toto zdůraznění rutinního charakteru lidského chování vede Giddense ihned k dalšímu bodu, který je ve většině teorií jednání opomíjen. Když totiž mluvíme o rutinách, o „habitech“, pak přicházíme rychle a nezadržitelně – viz poslední citát – také k uvažování o *tělesnosti* člověka a lidského jednání. Neboť přece víme, že mnoho našich každodenních

jednání sestává z kvaziautomatizovaných pohybů těla. V dětství jsme se naučili uvázat si tkaničky u bot. Když tuto činnost provádíme jako dospělí, již nemyslíme na to, jak tu nebo onu kličku vlastně přesně udělat. Ne my, ale naše ruce zhotoví kličku – tato činnost nám „přešla do krve“, jak se říká. A takových činností existuje v běžném životě mnoho: Jenom se krátce zamyslete a velice rychle jich dokážete vyjmenovat celou řadu. Od jízdy na kole až po koordinované pohyby prstů na klávesnici počítače. Giddens tvrdí, že není správné oddělovat takovéto pohyby těla od „vlastního“ jednání jenom proto, že o „jednání“ (podle Webera) může jít pouze tehdy, jestliže se příslušné tělesné pohyby dějí pod vědomou kontrolou. Spíše zdůrazňuje, že teprve provázání a neoddělitelné propletení předvědomé kontroly těla a jednání vytváří zdravého a funkčního člověka. Výzkumy pacientů s poškozeným mozkiem ukázaly, že nejsou schopni rutinního zacházení s vlastním tělem; to znamená, že musí s vědomou koncentrací přikázat své paži, aby se natáhla a tak bylo možno uchopit nějaký předmět. Tito pacienti musejí vědomě řídit své tělo při každodenních pohybech a tím vynakládat značnou energii, což zdravý člověk nemusí. Zdraví lidé nemají potřebu takového „instrumentálního“ vztahu k vlastnímu tělu, jsou totiž tělo; jednání se u nich děje vždy na základě navykých tělesných pohybů, jednání a navyké tělesné pohyby jsou bezprostředně propojeny. Stejně jako američtí pragmatisté (srov. Šestou přednášku) tím Giddens vystupuje proti dualismu těla a ducha, „prostého“ pohybu a „vlastního“ jednání. Ukazuje v přímo ironizující pointě, že tento dualismus je sice výstižným popisem problémů lidí s poškozeným mozkiem, ale právě ne popisem každodenního lidského jednání. K tomu se ihned váže další bod.

5. Díky tomu, že spojil pojem rutiny s tématem lidského těla, je Giddens také výrazněji než jiní teoretici jednání připraven uznat *ústřední význam těla pro lidskou interakci*. Gid-

dens kupříkladu zdůrazňuje, že lidské tělo netvoří jednotu, protože antropologické a sociologické výzkumy mnohokrát ukázaly, jak důležitý význam má lidský obličej jako prostředek výrazu a komunikace proti ostatním částem lidského těla. Z různých lidových slovních obrátů jako například „ztratit tvář“ nebo „zachovat si tvář“ je také zřejmé, že mimika, gestika, způsoby vyjadřování atd., které jsou závislé na rysech obličeje, mají kromě jiného i morální implikace, takže by jistě bylo nesprávné chápat tyto tělesné reakce jako nepodstatné části komunikace. Giddens převzal mnohé od amerického sociologa Ervinga Goffmana (srov. Šestou přednášku), který prokázal enormní citlivost k výrazovému chování lidí a ve svých výzkumech stále zdůrazňoval ústřední úlohu tělesné prezentace „self“. Giddens přijal Goffmanovy názory za své a vystupuje více či méně explicitně proti teoretikům jako Habermas, kteří komunikaci redukují v podstatě na řečové vyjadřování. Komunikační procesy – podle Giddense – neprobíhají mezi inteligentními stroji, které uplatňují určité nároky na platnost. Minimálně při přímé komunikaci je to spíše tak, že řeč je propletena bezprostředně s tělesností, tedy s gestikou a mimikou; významový obsah interakce není vyjádřen pouze řečí! Proto hraje v Giddensově teorii ústřední roli pojem „koprezenze“, protože když mezi aktéry probíhá rozmluva nebo vůbec nějaká interakce, nevystupují jako zduchovnělé bytosti, nýbrž vždy uplatňují i svoji tělesnost. „Koprezenze“, vědomí být viděn a vědět, že vlastní „dívání se“ je protějškem také pozorováno, je pro Giddense základní zkušenost lidské intersubjektivní, elementární zkušenost, ve srovnání s níž mají jiné formy komunikace a interakce spíše odvozený status.

6. Konečně upozorňuje Giddens – v protikladu k Parsonsovi – zcela rozhodně na kognitivní dimenzi jednání. Parsonsův „rámec jednání“ (action frame) měl totiž vždy určitý pozoruhodně objektivistický nádech, protože se v něm

nezachycuje, jak aktéři vnímají podmínky jednání. Parsons předpokládá, že všichni aktéři je vnímají takové, jaké ve skutečnosti jsou. Giddens zavádí zcela explicitně rozdíl mezi rozpoznanými a nerozpoznanými podmínkami jednání, charakterizuje tedy jednající jedince spolu s Garfínkelem a etnometodology coby „knowledgeable actors“, kteří v každodenním životě využívají určité, i když rozdílné zásoby znalostí. A Giddens také rozlišuje – viz Třetí přednáška – mezi různými formami nezamýšlených důsledků lidského jednání (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 60 a dále). Přitom ale využívá skutečnosti nezamýšlených důsledků jednání ne tak jako mnozí funkcionalisté (např. Robert Merton) coby argument pro přijetí *funkcionalistické* teorie řádu: Ti totiž volili funkcionalismus zčásti proto, že – podle jejich názoru – existenci masivně se vyskytujících nezáměrných vedlejších důsledků lze vysvětlit pouze jako bezsubjektovou reprodukci stále stejného vzorce; například trh není důsledek intencionálního jednání aktérů, nýbrž neprůhledná směs intencionálního jednání, a velký počet jím způsobených vedlejších důsledků lze smysluplně zachytit pouze pomocí pojmů systémové teorie. Ale pro Giddense – podobně jako pro teoretiky racionální volby – to není přesvědčivý argument. Vyvozuje zcela jiné důsledky než funkcionalisté nebo systémoví teoretici: právě skutečnost nevyhnutelných nezamýšlených důsledků každého jednání vyvrací – říká Giddens – údajnou funkcionalitu takzvaných systémů. Protože se stále objevují nové vedlejší důsledky, je *velmi pochybné* mluvit o *stabilních systémových stavech a tím o jakékoliv funkcionalistické teorii řádu*. Přirozeně je možné identifikovat struktury, ale ty se nacházejí v neustálém procesu změny, nezůstávají nikdy stejné, nýbrž jsou – zcela v duchu ideje strukturace – aktéry produkovány stále nově a jinak. Giddens proto mluví o „dualitě struktur“ (duality of structures), protože struktury sice omezují, ale jednání také teprve umožňují, a třebaže jsou

zdánlivě pevné a jednáním pouze reprodukované, ve skutečnosti je aktéři neustále transformují.

Tolik ke Giddensově teorii jednání a jejím zvláštnostem. Od posledně jmenovaného znaku se tak dostáváme k bodu, kdy je možné od teorie jednání přejít k teorii řádu. Zeptáme se, jakými pojmy lze zachytit proplétání a spojení jednání více nebo mnoha lidí. Zvláštnosti Giddensovy teorie řádu jsou následující:

A) Giddens je – jak bylo naznačeno – antifunkcionalistou, a to radikálním. Již v 70. letech a začátkem 80. let se intenzivně zabýval funkcionalismem a osvojil si proti tomuto způsobu myšlení argumenty teorie vědy (srov. naši Třetí přednášku). Sdílí kritiku, podle které ve funkcionalismu existuje zvláštní vzájemné prostupování a přesunování příčin a následků a podle níž tato teorie sugeruje existenci kauzálních vztahů, které ve skutečnosti nemají odůvodnění (Giddens: „Commentary on the Debate“). Nezůstává však ve své kritice pouze u teorie vědy, nýbrž nabízí i empirické argumenty. Podle něho je funkcionalismus nesprávný proto, že předpokládá pevnost sociálních vztahů a s tím spojenou bezmoc aktérů. Giddensova idea strukturace je totiž založena na protikladném pozorování, totiž že aktéři struktury nejenom reprodukují, nýbrž je také produkují a mění. Funkcionalistická tvrzení o systémech – podle jeho kritiky – předpokládají vysoce problematickou hyperstabilitu sociálních struktur, což je domněnka, která není ničím odůvodněná a navíc nepatřičně komplikuje analýzu *procesů historické změny*.

To ale neznamená, že by Giddens zcela zamítl pojem „systému“ a jeho využívání v sociálních vědách. Giddens totiž dobře vidí, že v sociálním světě existují *také* vysoce stabilní vzorce jednání, že aktéři a celé generace aktérů provádějí stále stejné jednání a tím vytvářejí velmi pevné útvary, což vede k používání pojmu systém a jeho ospravedlnění. Z toho

ale neplyne, že všechny sociální útvary a procesy mají takovou stabilitu. V protikladu k Parsonsovi, který používal *analytické* pojetí systému, a k Luhmannovi, který existenci systémů předpokládal jednoduše *esencialisticky* a proto mohl bez jakéhokoliv zpětného ujištění se pracovat se svým funkcionalisticko-systémovým teoretickým aparátem, chápe Giddens systémy *empiricky*: pojem systému lze použít jenom tehdy, pokud existují takové empirické podmínky, že při zkoumání sociálního fenoménu lze předpokládat vysoký „stupeň systémovosti“. O „systému“ lze tedy mluvit jenom tehdy, když výzkumník skutečně přesně a bez pochybností pozoruje, že při společném jednání vznikají důsledky, které zpětně působí na počáteční podmínky jednání aktérů a tím pak vytvářejí stále stejné formy jednání. S takovými systémy se však v sociální skutečnosti setkáváme jen zřídka. I pak však platí toto:

Sociální systémy vykazují, co se týče stupně jejich „systémovosti“, velkou variabilitu; nenacházíme u nich tu míru vnitřní podobnosti, jaká je typická pro fyzikální a biologické systémy. (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 432)

Jestliže tedy Giddens nemůže přejít k funkcionalistické resp. systémověteoreticky poučené teorii řádu, jestliže na různých místech svých prací kritizuje Habermase, že přejímá bez kritiky funkcionalistickou teorii řádu a opouští vlastní alternativní teoretickou koncepci řádu „žitého světa“, vynořuje se ihned otázka, jakou „náhradu“ může Giddens za funkcionalismus nabídnout. Vyznačuje se tím, že se opravdu důsledně snaží rozvinout teorii sociálního řádu z teorie jednání, nepokouší se tedy doplnit nebo dokonce nahradit teorii jednání systémovou teorií bez subjektů. Před takovým pokusem ho chrání jeho pojetí moci, jehož obsah u něho neodpovídá ani každodennímu chápání, ani chápání mnoha jiných sociologů.

B) Giddens váže pojetí moci – to uvedme předem – bezprostředně na pojetí jednání. To není – jak hned uvidíme – samozřejmý postup; odpovídá však důsledně Giddensově argumentační linii založené na jeho teorii jednání. Neboť pokud chceme vycházet z jednotlivých aktérů a jejich jednání a odtud „vystoupat“ k stále komplexnějším jednotkám, pak se zcela nechtěně dostaneme k fenoménu moci, protože s mocí lze spojit nebo svázat více nebo mnoho aktérů. To zní napoprvé velmi abstraktně, proto budeme postupovat krok za krokem, abychom vám přiblížili způsob myšlení Anthonyho Giddense.

Na začátku poznamenejme, že Giddens považuje pojetí moci Maxe Webera za nedostatečné. Weber (*Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 28) definoval moc následovně: „Moc znamená možnost prosadit v rámci sociálního vztahu vlastní vůli i proti odporu, bez ohledu na to, o co se tato možnost opírá.“ To znamená, že Weber – vyjádřeno pojmy teorie her – pojímá moc jako hru s nulovým součtem. Součet moci je vždy stejný; co jeden mocí ztratí, to druhý získá – a naopak. Pokud s takovým pojetím moci pracuje sociální vědec, vyplyne mu z toho téměř nutně obzvláště silný a mnohdy skoro výlučný zájem o *rozdělení moci*. V dějinách sociologie narazilo však takové pojetí moci na kritiku, protože se považovalo za nedostačující. Nejzřetelněji tuto nespokojenost artikuloval Talcott Parsons, který přece – jak víte ze Čtvrté přednášky – chápal moc jako určité medium. Bez ohledu na to, zda tuto terminologii považujeme za zdařilou nebo ne, Parsons zřejmě správně tvrdil, že moc může být také akumulována nebo *produkována*, *aniž by někdo z účastníků mocenského vztahu přitom nutně musel ztrácet*. Moc, podobně jako kapitál, lze rozmnožovat, třeba tím, že lidé ve skupině kooperují a tím dosahují více, než by mohli dosáhnout jako osamocení jedinci: v tomto případě se moc produkuje, moc se akumuluje, aniž bychom mohli jmenovat nějaké „poražené“!

Giddens se chopí této Parsonsovy myšlenky, kterou nalezneme také v politické filosofii – například u Hannah Arendtové (srov. *O násilí* z roku 1970), a rozvine zvláštní zájem právě o *produkcí* moci. Přitom zdůrazní – a to je typický Giddensův krok –, že *každé* jednání je spojeno s mocí. To ukazují už etymologie, protože v určitých jazycích jsou slova označující „moc“ a slova znamenající „dělání“ identická. Ve francouzštině znamená „pouvoir“ jak uplatňovat „moc“, tak být schopen „dělat“; v angličtině odkazuje „power“ jak k „moci“, tak k tělesné síle a „schopnosti“. „Jednat“ a „mít moc“ – podle Giddense – znamenají ve stejné míře: být schopen „zasahovat do běhu světa“ (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 65).

Jednání závisí na schopnosti individua „nastolit rozdíl“ oproti dříve existujícímu stavu nebo průběhu událostí. Jednající přestává být jednajícím, když on nebo ona ztratí schopnost takový „rozdíl nastolit“, tedy využívat určitý druh moci. (...) můžeme [také] říci, že jednání ve smyslu schopnosti přetvářet něco logicky zahrnuje moc. V širším smyslu „moc“ předchází subjektivitě a vytvoření reflexivního monitorování jednání (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 66)

Z rovného postavení jednání a moci rovněž plyne, že si lze sotva představit situace úplné bezmoci. Giddens tím formuluje názor, který se z mnoha sociologických analýz moci a panství vytratil, že totiž poddaní a podřízení moci mají docela značné prostory k jednání a vládcové jsou při uskutečňování svých cílů odkázáni na kooperaci ovládaných. Potud mají také ovládaní moc; mohou svým jednáním „nastolit rozdíl“, tedy vládce, který je na nich do jisté míry závislý, natlačit do jednoho nebo druhého směru. Potud také nejsou kontrolní možnosti vládců nikdy absolutní, a Giddens mluví oprávněně o „dialektice kontroly“ resp. o „dialektice vládnutí“, aby vyjádřil, že „v zavedených mocenských vztazích ti méně mocní za-

cházejí se zdroji takovým způsobem, že nad mocnými vykonávají určitý druh moci" (*Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 429).

S touto myšlenkou se to nesmí přehánět, i když hrála v literatuře a filosofii vždy důležitou roli – vzpomeňte třeba na Diderotův román „Jakub fatalista a jeho pán“ nebo na dialektiku pána a raba v Hegelově „Fenomenologii ducha“, protože v případě totálních institucí, jako je vězení nebo zcela určitě koncentrační tábor, bychom se s myšlenkou moci ovládaných, tedy vězňů, rychle dostali k normativně problematickým popisům situace. Na druhé straně ale z analýz provedených Goffmanem a symbolickými interakcionisty víme, že život v institucích, i v totálních institucích, je přinejmenším zčásti „vyjednáván“ (negotiated order, srov. Šestou přednášku), že konkrétní vytváření institucí a v nich probíhající procesů se účastní vždy dvě strany, tedy že také ovládání mají aspoň omezený prostor k jednání, což znamená „moc“.

Nyní nás nemůže překvapit, že Giddens – zcela v tradici teorie konfliktu a podobně jako Michael Mann – nevidí moc založenou pouze ekonomicky. Giddens pracuje spíše s *vícemenzionálním* pojetím moci a uznává tím, že mocenské pozice se mohou opírat o různé zdroje (rozeznává ideálnětypicky „alokativní“ a „autoritativní zdroje“), samozřejmě tím myslí ekonomické, ale navíc také politické a vojenské zdroje a nepominutelné znalostní zdroje. Právě poslední bod, který vychází z prací francouzského teoretika Michela Foucaulta (srov. Čtrnáctou přednášku), Giddens zvláště silně zdůrazňuje, protože spolu s Foucaultem nepovažuje znalosti a zásoby znalostí, formy projevu a řeči atd. za neutrální a „nevinné“, nýbrž za možnosti strukturovat vztahy mezi lidmi, a sice strukturovat je jako *nerovné*.

Tolik ke stále dosti abstraktním oblíbeným liniím Giddensova chápání „moci“. Již jsme ale dříve zdůraznili, že pojem moci je definován a ztotožněn s jednáním kromě jiného proto, že Giddens se pokouší rozvinout teoretický rámec

řádu *důsledně z perspektivy teorie jednání*. Co to přesně obnáší?

66 |

Giddens se tímto problémem zabývá způsobem, na který si musíme trochu zvyknout, protože se vzdaluje tradičnímu způsobu teoretizování, jaký jsme poznali v předchozích přednáškách, zároveň však používá pojmy, které jsme sice poznali, ale jejichž význam se často úplně změní. To platí především pro pojmový pár zmíněný již Habermasem a Lockwoodem – „sociální integrace“ a „systémová integrace“, což jsou pojmy pro Giddensovu teorii řádu zcela rozhodující. Zatímco mezi Habermasem a Lockwoodem přes rozdíly jejich definic panuje aspoň shoda, že oba aspekty je nutno uchopit rozdílným teoretickým aparátem – otázky systémové integrace instrumenty teorie jednání, otázky sociální integrace funkcionalistickými instrumenty –, Giddens takový teoretický dualismus odmítá. Podle jeho mínění není zapotřebí při výstavbě teoretického rámce řádu použít prostředky funkcionalistické analýzy. Vybudovat konzistentní teoretickou argumentaci o jednání je možné spíše tak, že člověk důkladně nahlédne do vzájemného vztahu jednání a moci.

Giddens totiž na rozdíl od ostatních teoretiků jednání – a zde především na rozdíl od Habermase – své pojetí jednání silně spojil s tělesností lidí a ve smyslu Goffmanových názorů zdůrazňuje zvláště výrazové chování, mimiku a sebereprezentaci. Proto přisuzuje zvláštní význam „face-to-face“ interakci, protože při ní bezprostředně působí tělesnost. „Sociální integraci“ myslí Giddens propojení jednání spolupřítomných a proto se navzájem pozorujících aktérů, tedy propojení jednání za podmínek *koprezenze*. V tomto tematickém kontextu se Giddens přimyká do velké míry k idejím teorie řádu rozvinutým v etnometodologii a symbolickém interakcionismu. Pro vysvětlení stabilního soužití ve stavu koprezenze nepovažuje za nutné poukazovat jako Parsons na normy nebo jako Habermas na porovnání nároků

na uplatnění. Teoretické ideje řádu tohoto typu mu připadají povrchní (jako v případě Parsonse) nebo racionalistické (jako v případě Habermase). Naproti tomu zdůrazňuje, že řád se zakládá na hlubších úrovních, a to na srozumitelnosti symbolických vyjádření (jak jazykových, tak tělesných) a tím na důvěře v racionalitu každodennosti (viz opět naše výklady k teoretickým argumentům o řádu v etnometodologii v Sedmé přednášce).

Zajímavé a skutečně inovativní to začíná být teprve v případě propojení *časoprostorově vzdálených* jednání – tedy jednání, ve kterých aktéři *nejsou* koprezentní. Zde se objevuje Giddensem tak označený problém „systémové integrace“. Přitom se nemůže opřít o tradiční ideje teorie jednání, protože na jedné straně mikrosociologicky zaměřené etnometodologové a symboličtí interakcionisté podávají jen zčásti přesvědčivé řešení, na druhé straně Habermas a přirozeně také „ryzí“ systémoví teoretici používají vysoce problematický a proto Giddensem odmítnutý funkcionalistický aparát. Jak tedy postupuje Giddens?

Prostor a čas hrají u Giddense v rozlišování mezi „sociální integrací“ a „systémovou integrací“ rozhodující roli. Ale i když způsob propojení je u každé jiný, protože aktéři za podmínek koprezence jednají (musejí jednat) jinak než za podmínek její absence, nevynucuje si to rozloučení s teorií jednání. Právě naopak – a zde se Giddens drží úvah Michaela Manna: je pouze zapotřebí historicky zkoumat, jak se u lidí nebo skupin lidí změnila v čase možnosti jednat, jaké technologie vznikly k propojení lidí na velké časoprostorové vzdálenosti, jaké mocenské schopnosti – zde začíná hrát roli idea *produkce* moci případně její *akumulace* – se přitom vyvinuly v rozdílných kulturách. S jednáním spojený pojem moci je zcela dostatečný k objasnění makrosociologických souvislostí; není k tomu zapotřebí – podle Giddense – žádná funkcionalistická argumentace.

Tento přístup Giddens rozpracoval zvláště názorně v citované knize *The Nation-State and Violence*, která vyšla rok po *The Constitution of Society*. V této práci podložené silně historickými argumenty Giddens analyzuje technické a technologické předpoklady vzniku raných států jako Mezopotámie, přičemž klade zvláštní důraz na roli zaznamenávání resp. písma, což teprve umožnilo zajistit vládnutí na delší dobu. Vynález písma byl podle něho základním předpokladem pro mocí zajištěné provázání velkých mas lidí, protože jediné pomocí takto uchovávané informace může fungovat státní administrativa.

Text poskytuje prostředek ke kódování informací, což je možné využít k rozšíření rozsahu administrativní kontroly vykonávané státním aparátem jak nad objekty, tak nad osobami. Dokonce i ty nejjednodušší formy označování znaky umožňují, jako mnemotechnický prostředek, řádně/spolehlivě uspořádat události a aktivity, které nemohou být organizovány jinak. Skladování informací dovoluje standardizaci určitého druhu událostí a zároveň umožňuje jejich efektivnější koordinaci. Seznam je formule, která uspořádává objekty nebo osoby a umožňuje je seřadit v určitém vzájemném vztahu. To je možná ten nezákladnější způsob, jak písmo, i v té nejprostší formě, podporuje rozpojování času a prostoru, to znamená, že umožňuje rozšíření sociálních vztahů ve větším časovém a prostorovém rozpětí, než je to možné v orálních kulturách. (Giddens: *The Nation-State and Violence*, s. 44–45)

S pomocí písemně fixovaných informací je možná značná míra „dohledu“ (surveillance) – to je pojem, který Giddens přejímá od Foucaulta – a teprve takto je myslitelné vytváření státu. Vývoj skladování informací a jejich šíření – v souladu s názorem, že vědění znamená moc – bude i v budoucím dě-

jinném vývoji hrát rozhodující roli: Giddens na historii novodobých evropských států ukazuje, jak vynález knihtisku umožnil další velký pokrok produkce moci. Vládcové ve vznikajícím absolutistickém státu byli tehdy více než kdy předtím schopni shromažďovat informace, také je řídit a vybudovat ve své době zcela jedinečnou centralizovanou státní správu s cílem ovládat poddané. V době národních států to pak bylo – na základě v podstatě již známých technologií – pouze ještě více zdokonaleno.

| 69

V této souvislosti se můžeme přirozeně ptát, jaké důsledky má rozšíření počítačové technologie pro uplatňování moci v dnešních státech. Sám Giddens se tím systematicky nezabývá, ale asi by nemluvil – v souladu se svou tezí o „dialektice vládnutí“ – pouze o *jednostranném* nárůstu vládnutí. Neboť v období absolutismu a v epoše národních států moc centralizovaného státu sice zajisté narůstala, ale rostly přece zároveň i schopnosti náboženských a politických skupin (pomyšleme na anglické nonkonformisty nebo kritické intelektuální kroužky v době evropského osvícenství), které si rovněž plně osvojily moc tištěného slova a mohly tedy produkovat protiváhu moci. Podobně dnes můžeme pozorovat „dialektiku“ mezi počítači podporovanou mocí státní administrativy a na internetu založenou, nikdy ne zcela kontrolovatelnou protimocí sociálních skupin.

Podle Giddense lze tedy propojení jednání mnoha lidí bez ohledu na čas a prostor popsat na základě teorie jednání. Nepotřebujeme k tomu žádnou teorii řádu bez aktérů, jakou nabízí funkcionalismus. Ano, takovou teorii řádu dokonce nesmíme použít, protože v důsledku toho nerozpoznáme tekutost sociálních struktur a skutečnost dialektiky vládnutí a kontroly, což neznamená nic jiného než trvale křehký proces vyjednávání mezi aktéry a skupinami aktérů. Tento fakt prostě nelze spojit s představou pevných struktur a systémů.

C) Právě provedená objasnění dalekosáhlého zřetězení jednání v prostoru a čase, propojení mikro- a makrostruktur pomocí pojmu moci, charakterizují zvláštnost teorie řádu, kterou se Giddens odpoutává zcela jasně od Parsonsových představ. *Makrosociální* řád se totiž neustavuje teprve po zklidnění zájmových konfliktů za pomoci norem a hodnot. Problém řádu se Giddensovi vyjevuje již na bazálnější úrovni. V tom je jeho myšlení podobné Garfinkelovu a Luhmanovu. Jako trochu nešťastné lze spatřovat to, že Giddens ve svém volání po zohlednění časových dimenzí sociálních procesů pojmově směšuje subjektivní prožívání času a objektivní temporalitu procesů (třeba variabilitu toků městské dopravy v různých časových okamžicích). Buď jak buď: Giddens na tomto základě – podobně jako Michael Mann – věnuje zvláštní pozornost technologickým mechanismům a zdrojům, dopravním a komunikačním prostředkům, jimiž je teprve možno vzájemně provázat velké masy lidí. Normy nejsou sice zcela nedůležité, ale přece jenom jde o sekundární záležitost, protože teprve za *předpokladu* dalekosáhlého vzájemného propojení lidí (odvislého od určitých technologií) mohou být normy a hodnoty sdíleny: teprve na bázi určitých mocenských kapacit je možné, aby se hodnoty, ideologie, kulturní vzorce atd. šířily tak, že je tím dotčena skutečně většina obyvatelstva, nejenom několik málo lidí a skupin.

V důsledku toho se Giddens stejně jako Mann rozloučí s pojmem společnost jako ústředním a základním pojmem sociologie, neboť nejdříve je nutno historickoempiricky zkoumat, jak se díky transportním a komunikačním prostředkům vytvářely stabilní sítě lidí, zda se různé sítě překrývaly, takže vznikaly také prostorově ostře ohraničené sociální útvary atd. Stejně jako Mann varuje Giddens před předpokladem, že předmoderní politické útvary byly konstituovány podobně jako moderní národní stát, který se kromě jiného vyznačuje relativně homogenní kulturou, střeznými

hranicemi atd. Dřívější říše a státní útvary vypadaly zcela jinak, o homogenní kultuře nemohlo být řeči již proto, že zcela chyběly komunikační prostředky k šíření kultury mezi lidmi a neexistovaly jasně vymezené hranice. V důsledku toho byly předmoderní říše na svých okrajích spíše „roztržené“, takže mocenské vlivy na periferii byly – s přibývajícím vzdáleností od centra – stále slabší. V antice samozřejmě existovaly politické útvary v podobě městských států se silnou koncentrací moci. Ale přechod od absolutistického státu k modernímu národnímu státu přinesl další enormní nárůst mocenských kapacit, způsobený rozvojem trhů, průmyslových technologií, vzrůstajícími administrativními možnostmi státu, tzn. jeho schopnosti správy a dohledu nad velkým počtem lidí a především souhrou všech těchto faktorů:

(...) moderní stát se jako národní stát stává v mnoha ohledech nejvýznačnější formou držení moci, teritoriálně ohraničenou (třebaže vnitřně vysoce regionalizovanou) administrativní jednotkou. (Giddens: *The Nation-State and Violence*, s. 13)

Výroky o „společnosti“ a implicitní ztotožnění společnosti s moderním národním státem – podle Giddense – jenom zakrývají otázku, jakými zvláštnostmi se tento národní stát vyznačuje a čím se tak radikálně odlišuje od dřívějších „forem zespolečenštění“.

Giddens se v této souvislosti ale nechce rozloučit jenom s pojmem „společnost“; chce a musí se rozloučit také s představou jednotné a všeprostupující logiky, které jsou údajně podřízeny procesy v makroútvarech. Pokud jde o moderní (západní) národní státy, považuje Giddens marxistickou interpretaci moderních západních „společností“ jako „kapitalistických společností“ za nesprávnou jednoduše proto, že tato charakteristika předstírá, jako by v sociálním životě existoval

jenom jeden zdroj moci, od kterého vše závisí – totiž ekonomika. Podle něho je ale empiricky nepřípustné chápat fungování těchto moderních národních států výlučně v duchu ekonomické logiky a redukovat tak všechny ostatní formy moci právě na tuto logiku. Giddens je spíše toho názoru, že modernita a spolu s ní národní státy byly a jsou poznamenány napětím mezi různými komplexy institucí. V souladu se svým rozlišením mezi různými formami moci, které se zakládají na různých zdrojích a pravidlech, odlišuje komplex „kapitalismus, industrialismus a státní systém“ (Giddens: *The Nation-State and Violence*, s. 287 a dále): kapitalistická dynamika byla jistě podstatným výchozím bodem vzniku modernity, avšak kapitalistická dynamika byla a je jiná než technologická dynamika, která vedla k průmyslové modernitě. To se ukázalo na skutečnosti, že v oblasti mocenského působení Sovětského svazu byla možná industrializace nekapitalistického typu. Systém národního státu navíc nelze odvodit z industrialismu a kapitalismu, vyznačoval se totiž vlastní, dokonce dvojí dynamikou. Zprvė nejpozději od Francouzské revoluce vznikla v rámci vynořujícího se koncertu národních států (plurál!) nevídaná vojenská dynamika, která formovala modernitu v jejím samotném základu. Giddens rozvinul – zde opět podobně jako Michael Mann – podstatně silnější citlivost k roli makrosociálního násilí než Habermas nebo Luhmann, v jejichž teoriích tento aspekt nehraje v podstatě žádnou roli. To je právě u německých teoretiků vlastně dosti pozoruhodný jev, jestliže si uvědomíme, jakou enormní roli hrálo státní násilí v dějinách „jejich“ společnosti. Zadržé, administrativní aparáty s jejich technikami dohledu, která kromě jiného umožnila totalitní formy vládnutí ve 20. století, vykazovaly vlastní dynamiku, jež se nedala redukovat na industriální, kapitalistické nebo militární procesy.

Proti nebezpečí uchvácení občanské společnosti všemocným státem se – podle Giddense – znovu a znovu bránili je-

dinci a skupiny, a proto by bylo možno demokratizační hnutí v prvé řadě chápat jako následek administrativního pronikání moderního národního státu do sociálních vztahů. Můžeme se však kriticky ptát, zda lze demokracii pochopit pouze na základě dialektiky moci a antimoci. A konečně – zde se ukazuje jako poněkud problematické, že Giddens neformuloval nějakou typologii jednání – myšlenky rovnoprávnosti, rovnosti, politického spolurozhodování, spravedlnosti atd. mají také své kulturní kořeny a demokratizační procesy jsou sice závislé na konstelacích moci, ale nelze je dostatečně objasnit *pouze jimi*. Na tomto místě se ukazuje, že Giddensova syntéza moci a kultury se podařila jenom zpola, že ohniskem zájmu jeho analýzy – při vši rafinovanosti jeho teorie jednání – jsou více mocenské aspekty jednání a že se příliš málo věnuje jeho kulturnímu zakotvení.

A přesto: i když si Giddens u Foucaulta vypůjčuje pro použití ve své makrosociologii tak důležitý pojem „surveillance“, vždy – a to mu musí být připsáno k dobru – se snaží odmítnout Foucaultovu představu teorie bez aktérů. Foucault ve svých analýzách, o kterých bude řeč v Čtrnácté přednášce, zaprvé nikdy neuvedl nějakého aktéra, který využívá techniky moci a šíří je; tzn. u Foucaulta „strašila“ moc v celém průběhu dějin, avšak nikdy nebylo jasně řečeno, kdo za ní stojí nebo k čemu ji přiřadit, což pro Giddense jako důsledného teoretika jednání nebylo přijatelné. Zadruhé byl Foucault ve svých analýzách moci vždy v pokušení působení moci silně přehánět, protože – aspoň do doby svých pozdních prací – neměl skutečný teoretický zájem o aktéry a jejich jednání. Z pohledu Foucaulta bylo a je tělo jenom předmětem technik moci, objektem formovaným technikami moci a disciplinace, kterému nepřínáleží žádná autonomie. Giddens nejde tak daleko, aktéři mají u něho vždy schopnost jednat, mohou se tedy vždy – zcela ve smyslu „dialektiky vládnutí“ – vzepřít, protestovat a bojovat (srov. *Die Konsti-*

tution der Gesellschaft, s. 315). Giddens vyjadřuje tento protiklad k Foucaultovi výstižnou formulací: „těla“ u Foucaulta nemají „tváře“ – u nich se nic neohlíží nazpět a nic neukazuje na ireducibilní „subjektivitu“ „objektů“.

74 | Na tomto místě se opět ukazuje významný rozdíl mezi Giddensem a Luhmannem. Snad vás napadlo, že Giddensovo tvrzení o napětí mezi institucionálními komplexy obsahuje určitou podobnost s Luhmannovou radikální tezí o funkcionální diferenciaci moderních společností, podle které jednotlivé subsystémy sledují pouze vlastní logiku, nadále už neexistuje společný kód nebo společný jazyk a proto mohou být pouze znejistovány nebo rušeny. Rozdíl mezi oběma teoretiky spočívá ovšem v tom, že Giddens *tak radikální* rozchod institucionálních a (sub)systémových komplexů nepovažuje za empiricky prokazatelný a navíc – a to je rozhodující – hraniční čáru mezi komplexy vytvářejí *aktéři*: jsou to aktéři, kteří – vědomě nebo nevědomě, předvídavě nebo mylně – určují vnitřní logiku institucionálních komplexů a jejich vzájemné hranice.

Tím dospíváme k závěru této přednášky a zároveň ke Giddensově představě sociální změny. Již při diskusi o jeho teorii řádu jsme poukázali na to, že Giddens zastává radikální anti-funkcionalistickou koncepci. Lze jistě říci, že se funkcionalistické myšlení v souvislosti s teoretickým konceptem změny nikoliv náhodou dosti výrazně inspirovalo evoluční teorií, která ovšem – nehledě na disciplínu, v které se dále rozvinula – existuje ve velice rozdílných verzích. Například Parsons se ve svých teoretických úvahách o evoluci (srov. Čtvrtou přednášku) nechal vést ideou údajného hlavního procesu „diferenciace“, přestože v souhlase se svým schématem „čtyř funkcí“ jmenoval ještě jiné aspekty změny jako „adaptive upgrading“ (zvyšování kapacity přizpůsobení), „value generalization“ (generalizace hodnot) a „inclusion“ (inkluze). Asi

není nesprávné tvrdit, že následující sociologické teorie evoluce k tomu nic podstatného nepřidaly; dokonce se můžeme ptát, zda třeba Luhmannovy evoluční teoretické teze o sociální změně neznamenalý krok zpět proti Parsonsově úrovni uvažování. Luhmann totiž tím, že s výjimečnou silou lpěl na funkcionální diferenciaci, pomínil dříve uvedené další aspekty Parsonsovy teorie. U Luhmanna navíc zůstává nanejvýš nejasné, kdo nebo co vlastně způsobuje funkcionální diferenciaci – kromě oné zvláštní a poněkud vágně popsané logiky vnitřní systémové komunikace.

| 75

Protože se Giddens radikálně rozešel s funkcionalismem a připouštěl nanejvýš empirický pojem systému a vždy tvrdil, že rozpoznané a nerozpoznané, chtěné a nechtěné vedlejší důsledky jednání naruší funkcionalitu téměř každého systému, nebyl příliš nakloněn uznat ideu nějakého endogenního mechanismu, který způsobuje „vývoj“ (sociálních) systémů. Je si vědom toho, že aktéři jsou „knowledgeable actors“, kteří využívají k dosažení svých cílů specifickým způsobem a vždy nově různé zdroje moci. Potud je skeptický vůči představě, že by se dějiny nechaly natěsnat do nějakého lineárního (evolucionistického) vyprávění. Neboť právě díky vynalézavosti aktérů a především neodhadnutelnosti vedlejších účinků jejich jednání budou vždy existovat přerывy a nové začátky, z nichž bude možné – *pro určitý časový interval* – vypožorovat nějaký souvislý vývoj. Ale protože se vždy mohou vyskytnout radikální diskontinuity, zůstává Giddens „epizodické“ pojetí dějin a změny: podle něho lze do jisté míry jasně a koherentně určit epizody nebo epochy, ale ne dějiny lidstva jako celku ve smyslu jednotného vyprávění vedeného evoluční teorií. Nenechají se identifikovat ani určité „master processes“ (jako diferenciacie), ani jednoznačné kauzality (jako třídní boj v marxismu), které by byly schopny uspokojivě zachytit komplexnost lidských dějin.

Neexistuje klíč, který by nám (...) otevřel přístup k tajemstvím lidského a sociálního vývoje tak, že by ho redukoval na jednotné schéma, nebo který by nám z této perspektivy dokázal vysvětlit přechody mezi různými typy společností. (Giddens: *Die Konstitution der Gesellschaft*, s. 300)

76 | Sociální změna je tedy příliš složitý proces, než aby mohl být popsán nebo dokonce vysvětlen jednoduchou formulí. To platí i pro procesy globalizace, které jsou od počátku 90. let masivně popisovány ve veřejné a akademické sféře. Giddens globalizaci nechápe – v souladu se svou teoretickou koncepcí – především jako ekonomický proces, ale spíše jako multidimenzionální proces, který lze zachytit pomocí kategorií času a prostoru.

(...) koncept globalizace lze nejlépe pochopit jako vyjádření fundamentálních aspektů rozpojení času a prostoru. V globalizaci se protíná prezence a absence, překrývají se v ní „vzdálené“ a lokálně kontextuální sociální jevy a sociální vztahy. Je zapotřebí zachytit globální šíření modernity jako vztah probíhající mezi rozpojováním [času a prostoru] a chronickou nestálostí lokálních okolností a lokálních závazků. (Giddens: *Modernity and Self-Identity*, s. 21–22)

Vnímání a svět lidí neovlivňují pouze globální ekonomické struktury, které se setkávají s lokálními kontexty. Nepřehlédnutelné následky pro osobní identitu lidí mají také migranti a uprchlíci, dálkový turismus a média dávající dohromady kontexty, které byly dříve „spolehlivě“ odděleny od běžného života. Z toho pro Giddense vyplynuly další úvahy k diagnóze doby, o nichž však – protože jsou velmi blízké úvahám německého sociologa Ulricha Becka – pojednáme až v Osmnácté přednášce.

Celkově tedy nelze popírat, že Giddensovo „epizodické“ pojetí dějin a změny přináší porozumění, jež v často příliš lineárních konstrukcích teoretiků evoluce chybí, zvláště když fenomén masivního makronásilí, jež Mann a Giddens tak často zdůrazňují, nepochybně přináší další důkazy *nespojitého* charakteru historických procesů. Zároveň se však můžeme kriticky ptát, zda Giddensova obecná kritika evolučních teorií není přehnaná. Lidé se přece vždy ujišťovali o svých dějinách a pokoušeli se tak dát smysl vlastním životům. Vykládají „minulost ve světle projektované budoucnosti za účelem interpretace a kontroly přítomnosti“ (Joas: „Eine soziologische Transformation der Praxisphilosophie“, s. 219). Nejenom sociologové nebo teoretici tedy vynalezli historickou kontinuitu, ona je také skutečně subjekty „dělána“.

Při všem tom loučení s hledáním jedné formule vysvětlující dějiny se nemůžeme vyhnout tématu integrace různých minulostí do *jednoho* vyprávění (k tomu Šestnáctá přednáška o Ricoeurovi).

Představením pokusů Habermase, Luhmanna a Giddense o teoretickou syntézu jsme probrali nejlivnější práce v této oblasti ze 70. a 80. let. Dalším teoretickým pokusům z tohoto období a novějšímu vývoji se budeme věnovat v následujících přednáškách. Předtím se ale budeme zabývat – v další přednášce – neoparsonsismem. Takto označení autoři se buď velice silně opírají o „starou“ kostru Parsonsovy teorie, věří totiž přes veškerou kritiku Parsonse, že našli v jeho práci v principu ten „správný“ teoretický základ. Nebo se specializují na témata z makrosociologie způsobem, který sice připouští systematickou reflexi teorie sociální změny a případně i teorie sociálního řádu, ale nepovažují za nutné pracovat s teorií jednání, jak to ve svých pracích činil Parsons a později Habermas, Giddens a také Luhmann. Ale jistě také

platí, že současná *teoretická syntéza* musí jít dále za výsledky těchto tří teoretiků. To byste si měli stále připomínat, až vám budeme v následujících přednáškách představovat další teoretické přístupy – přístupy, které můžete přezkoušet na to, zda mohou konkurovat syntetizujícím nárokům uvedených autorů.